

ANTE GLAVIČIĆ

MJESTA POGIBIJE I POKAPANJA VOJNIKA I CIVILA TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOG RATA NA PODRUČJU OPĆINE KRIVI PUT, KOTAR SENJ*

Ante Glavičić
V. Čopića 22
HR 53270 Senj

UDK:940.53/.54(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1999-03-15

Autor u članku daje prikaz vojnih i političkih prilika tijekom Drugoga svjetskog rata na širem senjskom području. Prema podatcima koji su prikupljeni na temelju izjave brojnih ispitanika, autor nabraja i opisuje dvadesetak mjesta na kojima su poginuli (ili češće bili ubijeni) i pokopani vojnici različitih hrvatskih postrojbi ili nedužni civili koji su se tu zatekli. U ratnom vihoru na tom prostoru nasilno je prekinut život tristotinjak ljudi koji su tu pokopani u pojedinačnim grobovima ili masovnim grobnicama (npr. 84 u Likarevcu). Razvidno je da je broj smrtno stradalih najveći tijekom travnja i svibnja 1945. Dio je poginulih u borbama oko 9./10. travnja kada partizanske postrojbe, probivši ustaško-domobransku obranu, potpuno ovladavaju širim senjskim područjem. Međutim, najviše je ubijenih strijeljanjem, poneki čak i svirepo, bez ikakva suda ili nakon hitrih i montiranih procesa.

Na čitavom području Krivoga Puta i Vratnika od 10. travnja 1941. pa do konca 1942. ne postoje organizirane mjesne partizanske jedinice ni neka druga politička tijela, a niti tzv. "slobodni partizanski teritorij".¹ Na to krivoputsko

* Ovaj članak nastavak je mojih ranijih radova u kojima sam opisao stradanja nedužnih civila i hrvatskih vojnika tijekom II. svjetskog rata i poraća na širem prostoru grada Senja (A. GLAVIČIĆ, 1994, 291-304; A. GLAVIČIĆ, 1995, 349-368; A. GLAVIČIĆ, 1996, 259-280).

¹ Ratne prilike, političke i vojne organizacije, narodnu vlast, gospodarstvo, uhićenja i presude za grad Senj i okolicu u vremenu od 1941. do 1948. opisujemo na temelju skromne arhivske građe, priloga s tim sadržajem objavljenih u *Senjskom zborniku* ili drugoj literaturi. Sva ta objavljena građa većim dijelom veliča NOB i Partiju na način koji je bio svojstven

područje od početka 1942. iz tzv. gornjega kraja Krmpota, Ledenica i Drežnice bilo je više neznatnih partizanskih upada jer domaći svijet najvećim dijelom nije pristajao uz NOB, a i zato što su na tome području od početka okupacije u mjestima Krmpote, Ledenice, Kozica, Senj, prijevoj i selo Vratnik, Klarićevac, Redine, bile uspostavljene stalne manje ili veće utvrđene posade talijanske vojske. Od kraja 1941. stalne posade oružnika, domobrana i ustaša smještene su u školi u Alanu, Podbilu (Tomići, kuća Puljiz) i Krivome Putu. Da bi se u taj relativno mirni i radišni kraj unijela nesigurnost iz tzv. gornjih "ustaničkih" krajeva, do sredine 1942. povremeno upadaju manje partizanske jedinice koje odvojeno od četničkih "bandi" izvode manje-više propagandne oružane prepade, poglavito na talijanske okupatorske posade u spomenutim mjestima, a od sredine 1942. i na hrvatsku oružničku postaju u Alanu.² Nakon toga spaljena je pilana u Vodicama, uz cestu su porušeni telefonski stupovi, a započinju represalije³ nad nedužnim pučanstvom (rekvizicija, mobilizacija), osobito nad onima koji su bili drugoga političkog uvjerenja i svjetonazora. Koristeći se iznenađenjem, jedna manja partizanska jedinica 29. siječnja 1942. razoružala je oružničku postaju u Alanu, koja je bila smještena u školi. 22. i 23. lipnja 1942. nakon višednevnih žestokih borbi partizani su, koristeći se lukavstvom, uz pomoć vatre, zauzeli oružničko-ustašku postaju u Krivome Putu,⁴ koja je bila smještena u staroj školi, a nakon toga oružničku postaju u Podbilu. Uništenjem tih postaja partizanska je aktivnost znatno ojačala na krivoputskom području, tj. u neposrednom senjskom zaleđu. Većina zarobljenih oružnika puštena je kućama, a pet-šest sprovedeno je na područje Vodoteča (Drežnice), gdje su prijekim sudom osuđeni na smrt. U toj borbi poginula su dva oružnika i četiri partizana. U drugoj polovici 1942. na ovome području pojačana je djelatnost partizanskih grupa i političkih djelatnika, a bilo je više slučajeva nasilja i otimačine ljetine i stoke, što je bilo štetno za daljnji tijek NOB-a.⁵ Da bi se suzbio partizanski utjecaj i donekle zaštitio narod, ponovno su u Krivome Putu i obližnjima Matićima osnovane jače oružničko-ustaške posade koje su primjereno utvrđene i popunjene pretežito domaćim ljudima. Početkom 1943. talijanski okupator u zaleđu Senja podiže nova artiljerijska utvrđena sjedišta, i

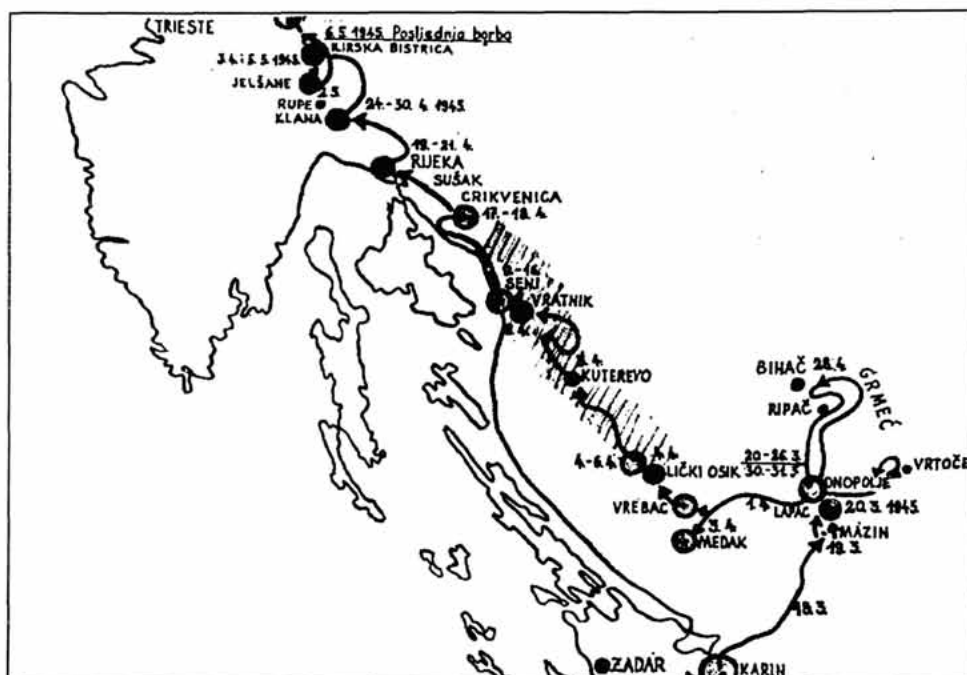
jugokomunističkom sistemu i ponašanju pobjednika. Ali postoji i ona druga, iako skromna, arhivska građa te izjave mnogih svjedoka koji danas prikazuju istinu na drukčiji način. O toj istini u minulom sistemu nije se smjelo razmišljati, pričati, a najmanje pisati i svu tu problematiku istraživati.

² V. KNIFIĆ, 1976-79, 163.

³ V. KNIFIĆ, 1976-79, 165.

⁴ M. ČORIĆ, 1980, 136-138.

⁵ V. KNIFIĆ, 1976-79, 165.

Sl. 1. Karta borbenog puta 12. dalmatinske (I. otočke) brigade 26. divizije NOV-e 1944-45.⁶

to na glavici sjeverno od Klarićevca uz cestu Vratnik – Krmpote, zatim su izgrađena utvrđenja na glavici Redine (južno od Francikovca), na Orlovcu poviše Vratnika i na Goljaku poviše Melnica, da bi se zaštitila tada važna komunikacija Žuta Lokva - Vratnik – Francikovac – Klarićevac - Krmpote. Na taj način sve do pred kapitulaciju Italije uveliko su smanjeni partizanski utjecaj i njihovo kretanje i izvođenje vojnih akcija, na koje su osobito bile osjetljive talijanske posade. Zbog toga se sredinom 1943. partizanska aktivnost premješta na područje Jablanačkog Alana – Štirovače i Krasna na Velebitu.

Kapitulacijom Italije 9. rujna 1943. partizanski je pokret naglo ojačao i stvoreno je veliko oslobođeno područje na kojemu je uspostavljena nova civilna i vojna vlast. Zbog toga su na senjskom području prestale djelovati ustaško-oružničke postaje u Senju, Krivome Putu, Matićima, Vratniku, Sv. Jurju i Krasnu. Neke jedinice tih postaja uoči kapitulacije (odredi ustaša-domobrana-žandara) probile su se planinskim stazama preko Senjskog bila, Oltara, Jablanačkog Alana-Štirovače do Gospića ili Karlobaga. Početkom 1944.

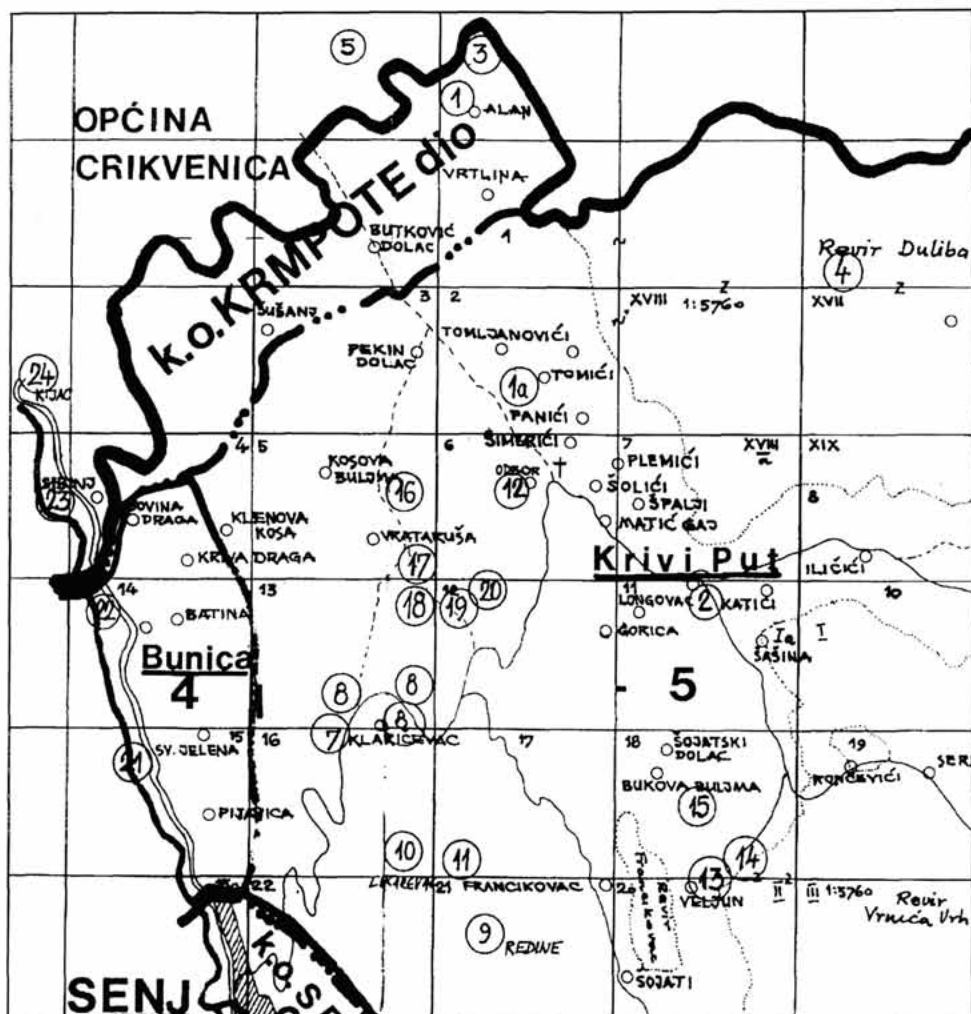
⁶ N. ANIĆ, 1984.

sa zapada od Sušaka (Novoga) prema Senju prodiru jake snage njemačke 2. oklopne armije, a od Karlovca i Ogulina prema Brinju, Otočcu, Gospiću i Senju također jake njemačko-legionarske (Plava divizija) i ustaške jedinice, koje su prodrle prema Karlobagu i otocima i tako s toga terena potisnule partizanske snage.⁷ Na čitavom području Velike župe Vinodol-Podgorje sa sjedištem u Senju i dijelu Županije Like i Krbave uspostavljena je kotarska i općinska civilna upravna vlast kao i organi hrvatskog redarstva, oružništva i vojske. Takvo stanje na području Velikih župa Gospića i Senja ostat će do početka travnja 1945., kada s istoka silovito prodiru prema Gospiću, Perušiću, Karlobagu, Otočcu, Brinju i Senju jake prethodno reorganizirane postrojbe IV. armije NOV-a.⁸ Na pravcu Vratnika i Krivoga Puta usmjerene su 12. brigada 26. divizije i 5. i 6. brigada 19. divizije. Tijekom jutra 9. travnja probijena je obrana utvrđenja Vratnik - Orlovac i razbijena obrana Veljuna, Francikovca, Klaričevca i Matića. Istodobno partizanske jedinice ovladale su zapadnim obroncima Senjskog bila i Trbušnjaka, tako da su istoga dana oko 19 sati ušle u grad Senj, a iste su ga večeri privremeno napustile. Senj je zauzet izjutra 10. travnja 1945.

Na taj način čitavo je područje Krasna, Svetoga Jurja, Jablanca i Krivoga Puta došlo pod kontrolu novoosnovanih organa sigurnosti (Ozne) i pozadinskih jedinica vojske tzv. Knoja. Na području Krasna i Svetoga Jurja isprva su djelovale manje poluvojne-policijske jedinice, surovo provodeći čišćenje terena od zaostalih manjih neprijateljskih jedinica koje su se izvlačile u pravcu šumovitih predjela Sjevernog Velebita i Kapele. Već prema dosad prikupljenim podacima za vrijeme od travnja 1941. pa do kraja II. svjetskog rata (15. 5. 1945.), uključujući tu i poraće (do 1951.), razvidno je da je na senjskom području izvršeno mnogo smrtnih presuda, te su na temelju kraćih ili duljih iscrpljujućih istražnih postupaka donošene presude za izdržavanje kazni u zatvorima ili logorima: Lepoglavi, Požegi, Gradiški, Lonjskom polju, na Savskoj cesti u Zagrebu, Ogulinu, Via Romi na Rijeci, Rabu, Pagu i Gospiću, tamnicama kojih nije nedostajalo u novome jugokomunističkom sistemu. Ovom prigodom ne navode se detalji o svim uhićenjima ili progonima, izvršenju smrtnih kazni, jer je to nemoguće budući da se opsežnija dokumentacija (za sada) ne može pregledati, ili je nesređena u arhivima ili je možda uništena u vrijeme pred Domovinski rat (neka i u tijeku Domovinskog rata). Postoji neka, i to oskudna, dokumentacija koja se sačuvala i koja ipak posvjedočuje da je utemeljena sva usmena predaja (izjave živih svjedoka) i da

⁷ K. PRIBILOVIĆ, 1975, 351-362.

⁸ K. LEVIČNIK, 1967-1968, 179-183; A. GIRON, 1976-1979, 245-250.

Sl. 2. Katastarska karta Grada Senja s označenim položajima stratišta i grobova žrtava rata:

1. Alan, pučka škola	9. Redine, Francikovac	18. Pleći, Vratarušta
1a. Podbilo, pučka škola	10. Francikovac, lokva Likarevac	19. Matešine ograde, Vratarušta
2. Krivi Put, pučka škola	11. Francikovac, partizanski grob	20. Lukšine kuće, Šabovac
3. Zabukovac (Krmpute)	12. Podbilo - Stražbenica	21. Sveta Jelena
4. Krivi Put - Duliba	13. Pentine ograde, Donji Veljun	22. Kijac - Sibinj
5. Pleteno - Krmpute	14. Vučkove njive, Donji Veljun	23. Sibinj - Pod mostom
6. Karlobag, uvala Kalić	15. Gornji Veljun	24. Kozica Suha, Šimprag
7. Klaričevac, Cestareva kuća	16. Kosova Buljma, Vratarušta	
8. Klaričevac, grobovi hrv. voj.	17. Batinovica - Šabovac	

ima vrijednost vjerodostojnog svjedočanstva. Slijedom traženja podataka utvrđeno je da još ima živih sudionika i svjedoka tih događanja, koji su vrlo dobro upoznati sa svim zločinima i mora im se vjerovati.⁹ Prikupljanje svjedočanstava od još živih svjedoka i dobronamjernih sudionika NOB-a teče sporo i zahtijeva veliki trud i strpljenje, ali i novčanu potporu, koja na žalost izostaje. U ovom radu ne navode se uvijek izvori podataka budući da se sva ta kazivanja moraju provjeravati. Isto se tako mora kazati da se još ne može objaviti

Sl. 3. Mladi Krivopučani koji su se odazvali pozivu za osnutak Hrvatske oružničke postrojbe u Krivome Putu, snimljeno u Senju sredinom 1941. U sredini zapovjednik Juraj Volarević. Od lijeva I. red (sjede): Tomljanović Stjepan Šimajica, Tomljanović Mirko Mica, Butković Mile Subota, Vukelić Joso Tartol, Jure Volarević, narednik - zapovjednik, Tomljanović Ivan Ikela, Tomljanović Marko Dokonja, nepoznat (8.), Blažević Milan Kajela; na zemlji: Srećko Filipović, mali Tomljanović Joso Šimajica, Mihelac Ante; II. red (stoje): Tomljanović Marko Šimajica, Tomljanović Joso Bareta, Tomljanović Joso Šušalo, Pavelić Mile Kuzman, Prpić Martin Tambur, Tomljanović Marko Bajo, Tomljanović Ivan Periša; III. red: Pavelić Ive Mašin, Prpić Joso Markež, Prpić Ivan Aninik, nepoznat (24.), Prpić Ivan Rus, Prpić Mirko Bokan, Prpić Jure Junac, Tomljanović Mate Drimalica.

⁹ Za prikupljanje dokumentacije koja se odnosi na žrtve II. svjetskog rata na području općine Krivi Put, konzultirani su brojni svjedoci, sudionici tih događanja. Ponajviše nam je pomogao svojim popisom žrtava gosp. Petar Tomljanović Pešo. Za ovu prigodu imena i prezimena ispitanih svjedoka navode se abecednim redom te - radi boljeg raspoznavanja - obiteljskim nadimkom.

popis svih žrtava rata i slična građa jer Hrvatski institut za povijest u Zagrebu, koji djeluje u tome pravcu, nije istražio čitavo senjsko područje, odnosno istraživanja nisu završena. U ovome prilogu obrađuje se samo područje stare općine Krivi Put, ali bez navođenja imena pojedinaca koji su stradali ili koji su nam davali podatke. U prilogu se iznose samo imena mjesta - lokacije zločina ili mjesta ukopa pojedinaca ili većih ili manjih grupa uglavnom pripadnika hrvatske vojske, ali i civilnih osoba. Za sada se navode samo dvadeset četiri takva mjesta premda je njihov broj i veći, pogotovo kada se pribroje ona koja se odnose na drugu općinu ili grad. Ovdje se ne navode mjesta izvan Krivoga Puta u kojima su poginuli ili preminuli Krivopučani diljem bojišnice u postrojbama Nezavisne Države Hrvatske, na "križnome putu", u zatvorima ili logorima te bespućima Velebita i Kapele. Moguće je da neka mjesta zločina ili ukopa žrtava nisu preciznije utvrđena kao ni vrijeme samoga događanja i njihov broj u grobu. Najveći broj poginulih utvrđen je uz cestu Senj - Novi Vinodol te Vratnik - Francikovac - Klarićevac - Vrataruša - Krmote jer su to pravci povlačenja, koje je bilo neorganizirano i poremećeno forsiranim prodorom partizanskih jedinica u područje Krivoga Puta, Matica, Vrataruše, Bile i Šušnja. Poginuli su uglavnom pripadnici hrvatskih ustaško-domobranskih legionarskih postrojbi 392. (Plave) divizije i 11. ličke divizije,¹⁰ a među njima je malo njemačkih vojnika, koji su pošteđeni osвете zbog međunarodne konvencije o zarobljenicima. Među poginulima mnogo je naših Ličana, ali i ostalih koji su se našli u izvlačenju.¹¹ Četničke su se bande na vrijeme izvukle u

¹⁰ Pri povlačenju hrvatske vojske od Gospića preko Perušića, Pazarišta, Kosinja, Krasna, Oltara, Svetoga Jurja, Hrmatina i Senjskog bila - Vratnika u koloni se nalazila veća grupa civila, žena i djece. Njihovo povlačenje nije do sada posve rasvijetljeno. Ne znamo kakve su bile njihove poteškoće i moguće žrtve jer neki od preživjelih sudionika tih događanja nisu dali izjave ili napisali svoja sjećanja. Iz toga vremena postoji potresna priča o događaju koji se navodno dogodio zadnjih dana rata. U Senju bila je smještena grupa djece iz Like, čiji su roditelji poginuli ili su nestali u borbama sa četnicima i partizanima. Pretpostavlja se da su ta djeca evakuirana iz Krbave i Like, a privremeno smještena, naravno, u Senju. Mislimo da je za takav smještaj bio najprikladniji tada gotovo prazan konvikt Ožegovićanum. Kada se hrvatska vojska povukla iz Senja 9./10. travnja, djeca "ustaških roditelja" ostala su bez ikakve zaštite i prehrane. Priča dalje kaže da su odmah nakon oslobođenja Senja sva ta djeca odvedena kamionom nekuda gdje će biti zbrinuta. Ali izgleda da su završila u bespućima negdje istočno od Bribira - Ledenica, gdje su ih "neki nadobudni skojevci - omladinci" jednostavno postrijeljali. Od tada pa do danas minule su gotovo pedeset i četiri godine i tek se sada postavlja pitanje gdje je tu istina i pravda i kako je nastala ta priča za koju vjerujemo da je vjerodostojna. Za ovom istinom valja tragati jer to nam je dužnost.

¹¹ Josip Aleksić je domobranski pukovnik vojske Nezavisne Države Hrvatske. Rođen je 1902. u Ličkom Ribniku. Završio je vojnu akademiju i djelovao kao inženjer opkopar. Pred kraj II. svjetskog rata imenovao ga je poglavnik dr. Ante Pavelić za zapovjednika obrane Gospića, ali i zapovjednika 11. ličke ustaško-domobranske divizije. Posljednje dane obrane Gospića i

pravcu Rijeke - Klane. I na suprotnoj, partizanskoj, strani utvrđeno je da je na ovome području poginulo više od stotinu partizanskih boraca, među kojima je opet ponajviše Hrvata iz područja sjeverne Dalmacije i otoka nasuprot kopnu. Njihov broj također nije potpun jer je službena dokumentacija 26. i 19. divizije dosta netočna.

1. Oružnička postaja Alan

Na jesen 1941. šef Županijskog redarstva u Senju Vinko Vlahović potiče da se na Alanu, u Podbilu i Krivome Putu osnuju oružničke postaje, koje su uglavnom činili mobilizirani domaći ljudi. Postaje su bile smještene u zgradama dotadašnjih pučkih škola, koje su za te prilike bile uređene i utvrđene. Svi oružnici u početku nisu imali odore, ali su posjedovali lako pješачko naoružanje.

19. siječnja 1942. jedna manja partizanska jedinica od Ledenica - Krmpota oko podne, kada su oružnici bili kod kuća na ručku, zauzela je postaju bez borbe.¹² Oružnici su pušteni kućama.

2. Oružnička postaja Krivi Put

Nakon Alanske oružničke postaje partizani su odlučili zauzeti oružničku postaju smještenu u zgradi pučke škole u Krivome Putu.¹³ Napad su započele 22. lipnja 1942. partizanske jedinice iz gornjega kraja kojima su se pridružili borci od Drežnice i Jasenka. Školska je zgrada bila na kat i posve prikladna za obranu, koja je bila pojačana visokim dvorišnim zidom i cisternom. Borba je

povlačenje hrvatske vojske i civila slikovito je opisao u svojim sjećanjima koja je gđa Ana Tomljanović pripremila i objavila u *Vili Velebita* broj 52, 20. prosinca 1996. Od Gospića se povlači s vojskom preko Senja, Vratnika i dalje Kapele, Ogulina do Zagreba. Nakon 7. svibnja povlači se preko Slovenije, prelazi u Italiju, odakle 1948. odlazi u Francusku, gdje i danas živi, ali je mislima u domovini i svojoj voljenoj Lici. Tijekom razgovora za *Vilu Velebita*, ali i u pismima, živo se prisjeća svih događanja, svih borbi, žrtava i stradanja vojske i civila. Ta svoja sjećanja obećao nam je dopuniti i poslati za *Senjski zbornik* 26. Na žalost, nešto bolest, a nešto i odmakle godine spriječile su ga da ispunji obećanje. Zbog svega toga, ali i onih kojima je zapovijedao i koje je branio, obećali smo ta njegova sjećanja dopuniti drugim spoznajama i sve to objaviti u *Senjskom zborniku* 27. Slična sjećanja na borbe koje su se vodile na ličko-senjskoj bojišnici, slijed povlačenja ličkih postrojbi i naroda te sve muke koje je izdržao na križnome putu opisao je gosp. Martin Kasumović Njaka iz Kvarta prema zapisu g. Pavla Murgića iz Perušića, a to je objavila *Vila Velebita* 23. prosinca 1994. pod naslovom "Na križnome putu nestala je moja satnija".

¹² V. KNIFIĆ, 1976-79, 163; A. GLAVIČIĆ, 1975, 364, broj 2/3. (Alan).

¹³ V. KNIFIĆ, 1976-79, 163, kao i sjećanja Petra Tomljanovića Peše iz Senja.

Sl. 4. Zgrada stare pučke škole u Krivome Putu, u desnom dijelu bila je oružnička postaja 1942. (stanje 1998.)

trajala više dana, a posada je odbijala sve napade partizana, nadajući se da će im doći pomoć iz talijanskoga garnizona u Senju. Ali pomoć nije došla jer je to bila taktika talijanskog okupatora. Da bi zauzeli školu, partizani su se dosjetili lukavstvu. Školska je zgrada bila branjena s tri strane, ali nije sa četvrte, odnosno nije bilo prozora ni otvora kroz koji bi se tuklo napadača. I baš s te strane partizani su u napadu donijeli i prislonili duge ljestve po kojima su se popeli do potkrovlja zgrade, koju su zapalili. Sada se posada našla u bezizlaznoj situaciji te je bila prisiljena na predaju. Partizani su neke članove posade pustili kućama, neki su pak sa zapovjednikom Volarevićem krišom pobjegli, a treći (grupa od pet-šest ljudi, tretiranih kao ustaše) pod stražom su sprovedeni na partizanski teritorij Tuževića - Vodoteča, gdje su bez presude ubijeni i bačeni u neku jamu. U toj borbi poginula su dvojica žandara, a na partizanskoj strani četiri borca.

3. Ubijeni u bespuću nedaleko od Zabukovca

U tijeku rata u šumama poviše Zabukovca (sjeverno od Alana) od sredine 1942. do kraja 1945. na tzv. slobodnom partizanskom teritoriju u zabitnim i

šumovitim predjelima ubijeno je prema evidenciji više od sedmero žitelja Krivoga Puta. Zbog posebnosti i da bi se dopunile spoznaje o ubijenima, navodimo dio imena stradalih osoba onim redom kako smo to uspjeli saznati:¹⁴ Šolić Tome Joso Čambre (+1943.), Prpić Marka Joso Markić (+1943.), Prpić Ilije Vera Ilina (....), Tomljanović Grbe Milan Mitina, Tomljanović Jure Juko, Vukelić Jose Stipe Šeprenda, Vukelić Jure Marko Bele, Tomljanović Jure Pere (+1945. u Drežnici?), Tomljanović Mile Ante Klica (+1944.), Tomljanović Jose Mate (+1942.).

4. *Duliba krivoputska*

Pri kapitulaciji Italije (9. 9. 1943.) manja grupa žandara i ustaša iz posade Krivi Put - Matići nije se prebacila na područje Karlobaga - Gospića, očekujući od Rijeke prodor Nijemaca i ustaša. Zato su se privremeno sklonili u duboke šumske predjele Dulibe sjeveroistočno od Krivoga Puta. Tu su se smjestili u nekoj improviziranoj baraci, puni neizvjesnosti i straha od partizanskog napada. Radi prehrane i određenih informacija u više navrata tajno dolaze do podbilskih kuća. To su saznali partizani, koji se pripreme i iznenada napadnu logor u Dulibi. Uhvate neke, a drugi izbjegnu i probiju se prema Sušaku. U tome puškaranju bilo je ranjenih, a nije poznato je li bilo žrtava.¹⁵

5. *Žrtve u Pletenu, sjeverno od Alana*

Kad je kapitulirala Italija, partizanske postrojbe, nakon pregovora i manjih borbi, prisilile su elitnu talijansku diviziju "Murge" na predaju. Na taj način jedinice 13. primorsko-goranske divizije zaposjele su Senj, velik dio Hrvatskog primorja i gotovo čitavu Liku osim Gospića i, neko vrijeme, Karlobaga. S vojskom u Senj ulaze unaprijed ustrojeni organi Partije i vlasti, ali i sigurnosti odjela buduće zloglasne Ozne (policije). Odmah nakon dolaska u Senj počela su po popisima uhićenja svih onih koji su se do tada ogriješili o novu "narodnu vlast i Komunističku partiju". Tada je u Senju uhićena veća grupa građana i stanovnika iz okolice. Dio uhićenih pušten je kućama, a drugi, njih oko dvanaest, po kratkom postupku, navodno presudi,¹⁶ osuđeni su na

¹⁴ Prema popisu žrtava kojeg je načinio Petar Tomljanović Pešo.

¹⁵ Prema kazivanju Mihovila Tomljanovića Šimajice u napadu je bilo ranjenih, ali se ne zna je li bilo poginulih i kako su prošli zarobljeni.

¹⁶ Rekonstrukcija čitavog procesa sastavljena je prema sjećanjima živih svjedoka i članova njihovih obitelji, ali i na temelju same presude, koja se pronašla. Vidi A. GLAVIČIĆ, 1994, 296- 297.

smrt. Svi osuđeni odvedeni su posebnim samovozom u šumske predjele Pletena (istočno od Ledenica) gdje su mučki ubijeni i bačeni u jamu oko 27. 9. 1943. Grobno mjesto ubijenih Senjana nije obilježeno, a nije opravdanje što se grobna jama (ili jame!) nalazi na području susjedne općine.

6. Ubijeni u uvali Kalić južno od Karlobaga

Tijekom čitavoga II. svjetskog rata partizanske postrojbe bezuspješno su napadale Gospić, koji je bio primjereno utvrđen bunkerima i žicom, a uz njega se branila i cesta prema Baškim Oštarijama i Karlobagu. Uzduž ceste na strateški povoljnim glavicama bili su podignuti bunker i organizirana valjana obrana. U tim postajama ("mali hrvatski velebitski limes") stražarile su posade ustaša, domobrana i oružnika - hrabrih Ličana i Podgoraca. Nakon kapitulacije Italije sva izvangospićka utvrđenja napale su i postupno uništile partizanske jedinice iz sastava 1. i 2. brigade 13. primorsko-goranske divizije. Tim uzastopnim napadima uspješno je odolijevala obrana Karlobaga. U prvom napadu partizanske snage, nespremne i slabo naoružane, napale su Karlobag

Sl. 5. Punta u uvali Kalić južno od Karlobaga, mjesto na kojemu su ubijeni hrvatski vojnici iz Krivoga Puta i Lukova Šugarja 3. 10. 1943.

21./22. 9., ali bez uspjeha.¹⁷ Dapače, ovdje su stradali mnogi mladi prisilno mobilizirani otočani koji nisu imali ratnih iskustava i koji nisu navikli na velebitske hladnoće. Ovdje je važno spomenuti da je u doba oko kapitulacije Italije s područja Senja i Krivoga Puta u Karlobag prispjela jedna ustaško-domobranska jedinica, koja je svojim dolaskom ojačala obranu mjesta i okolnih utvrđenja.¹⁸ Da bi osvojile Karlobag, partizanske su se snage dobro pripremile. 3. 10. 1943. tako ojačane jedinice 2. brigade 13. primorsko-goranske divizije uz artiljerijsku podršku zauzele su Karlobag i veći dio posade prisilile na predaju. Među onima koje su partizani zarobili, bila je grupa od kojih 35 Senjana i Krivopučana. Svi su zarobljeni po presudi prijekog suda istoga dana, 3. 10., u sumrak potrpani u dva samovoza i odvedeni do uvale Kalić (2 km južno od mjesta), gdje su na hridima odreda ubijani i bacani u more. Među ubijenima bilo je nekoliko ljudi iz Lukova Šugarja i okolice. Svjedočanstvo o tome zločinu nalazimo u sjećanjima slučajno preživjelih oružnika, i to Nikole Puškarića i Franje Nemeca, koje su oni, vrativši se iz partizanskog zarobljeništva, u svojoj komandi u Gospiću dali u zapisnike zavedene pod brojevima: JS broj 2627 od 7. 12. 1943. i JS broj 2622, od 6. 12. 1943. Prema popisu gosp. Petra Tomljanovića Peše saznajemo da su u okolici Karlobaga 1943. (misli se na vrijeme oko kapitulacije Italije i nakon nje) poginula, odnosno ubijena, oko 32 Krivopučana.¹⁹ Ne znamo koliko je poginulo Senjana ili stanovnika iz Podgorja. Mjesto Kalić, na kojemu je odjednom ubijeno najviše Krivopučana i stanovnika Senja, trebalo bi primjereno obilježiti.

Od 9. 9. 1943. pa do konca 1945. na području Krivoga Puta bilo je više pojedinačnih slučajeva strijeljanja ili pogibije civilnih i vojnih osoba, koji se u prilogu ne navode jer istraživanja nisu završena.

7. Partizanske žrtve iz Klaričevca

Pri napadu i zauzeću Senja u vremenu od 8. do 11. travnja 1945. vodile su se krvave borbe u kojima je bilo mnogo poginulih, i to na strani partizanskih postrojbi 19. i 26. divizije (IV. armije NOVJ-a), ali i hrvatskih ustaško-domobransko-legionarskih te njemačkih postrojbi koje su branile grad Senj i širi okolni prostor. Već krajem 8. travnja 1945. sve izlaze za povlačenje iz Senja zaposjele su jake partizanske snage,²⁰ koje su s dominantnih pozicija

¹⁷ K. PRIBILOVIĆ, 1973, 361, i bilj. 5.

¹⁸ R. BUTOROVIĆ, 1975, 295.

¹⁹ Taj se broj poklapa s izjavama hrvatskih oružnika Puškarića i Nemeca i izjavama nekih preživjelih koji su služili u posadama u Karlobagu, Vidovcu, Šušnju i Oštarijama.

²⁰ K. LEVIČNIK, 1967-68, 181-182.

Sl. 6. Klaričevac, lijevo cestareva kuća i mjesto barake gdje su poginuli borci 6. brigade 19. Dalmatinske divizije NOV-e 9. 4. 1945.

ubitačnom vatrom iz lakog i teškog oružja tukle neprijatelja u izvlačenju - postrojbe 392. legionarske Plave te 11. ličke ustaško-domobranske divizije, i druge njemačke postrojbe.

Krajem 8. na 9. travnja zaselak Klaričevac (iznad Senja) te okolne kote zaposjele su jedinice 4. bataljona 6. brigade 19. dalmatinske divizije.²¹ Umorni od silnoga marša i napora partizanski borci razmjestili su se po seoskim kućama i u cestarevoj kući, gdje su umorni zaspali. U ranu zoru, iskoristivši mrklu noć i buru, dragom iz Senja prikrale su se jedinice od 200 ustaša - legionara i u iznenadnom prepadu pobile 64 partizana. Tim napadom dijelom je deblokirano povlačenje iz Senja prema Novome Vinodolskom. U borbama koje su nastavljene 9. i 10. travnja, bilo je novih žrtava na obje strane. 9. travnja partizanski borci pokopani su uredno u Dolcu pod cestarevom kućom i pod selom oko stare lipe. Kasnije su pokopani partizani ekshumirani i pokopani na mjesnom groblju u Krivome Putu ili su odvezeni kućama u Dalmaciju.

²¹ A. GIRON, 1976-1979, 49; K. LEVIČNIK, 1967-68, 183; N. ANIĆ, 1984, 250.

8. Hrvatsko-njemačke žrtve iz Klarićevaca

U borbama oko Klarićevca, a posebno u probodu, poginulo je i hrvatskih vojnika koje su mještani naknadno po zapovijedi pokopali 10. i 11. travnja u grobne jame na više mjesta gdje i danas poživaju, kako nam to svjedoče živi svjedoci. Pokopani su na ovima mjestima:

- U njivi pod "Trnom" istočno od "cestareve kuće" pokopano je 8 ustašadobrana, dio jednoga Nijemca te mještani Vinko Prpić Stanjak.
- Sa sjeverne strane cestareve kuće, preko ceste u urušenoj ogradi pokopano je devet hrvatskih legionara 392. Plave divizije. Mjesto pokopa posve je uraslo u šikaru.
- Prema svjedočenju nekih mještana nedaleko od pokopanih partizana uz staru lipu bilo je još pokopanih, ali to se zasad ne može potvrditi.
- S južne strane sela pokraj kuće Prpić Brnde kao da je pokopan neki lički ustaša kojega su ranjena spalili na vatri.²²
- Poviše Klarićevca i seoske cisterne u mladoj borovini navodno su bili pokopani mještani: Prpić Mile Milica Čavlina (?), Prpić Jure Mutin iz Pijavice, Prpić Martina Karlo Milok i Prpić Lovre Ivan, koje su 9. travnja 1945. ubili partizani osvetivši se za ubijene vojnike 4. bataljona 6. brigade 19. divizije.
- Nakon rata uz dozvolu vlasti tijela ubijenih mještana obitelji su prenijele na mjesno groblje u Krivi Put.
- Tih ratnih dana u selu pokraj kuće partizani su ubili Anku Burić kada je s malenom kćerkom silazila u podrum.
- Prema pričanjima mještana sa sjeverne strane cestareve kuće pod cestom navodno je pokopano oko 25 legionara i Nijemaca koji su poginuli ili bili ubijeni 9./10. travnja.

Držimo potrebnim istaknuti da je u Klarićevcu gotovo u jednome danu (9. i 10. travnja 1945.) poginulo ili ubijeno od 90 do 115 Hrvata partizana, domobrana, ustaša i legionara. Ako tomu broju pridodamo one koji su poginuli oko Redina, Veljuna i Vrataruše, onda taj broj iznosi oko 250 Hrvata koji su izginuli u međusobnom bratoubilačkom ratu.

²² Takvih neljudskih postupaka mučenja i pečenja zarobljenika (na vatri) prema izjavama mještana bilo je od 9. do 11. travnja 1945. na 4 - 5 mjesta na području Krivoga Puta. U tim mučenjima u Gornjem Veljunu, Klarićevcu i Bunjevačkoj dragi poviše Senja, a moguće i na nekim drugim mjestima, isticale su se zvjerstvom partizanke, kao npr. na Redinama neka Boja. Uz pečenje na vatri ide i polijevanje benzinom i njihovo spaljivanje, koje nije bilo potpuno. Među tim žrtvama nisu sve odmah umrle. Takva nedjela zbila su se i na Gornjoj Kozici, a moguće i na rtu Kijac nedaleko od Sibirja.

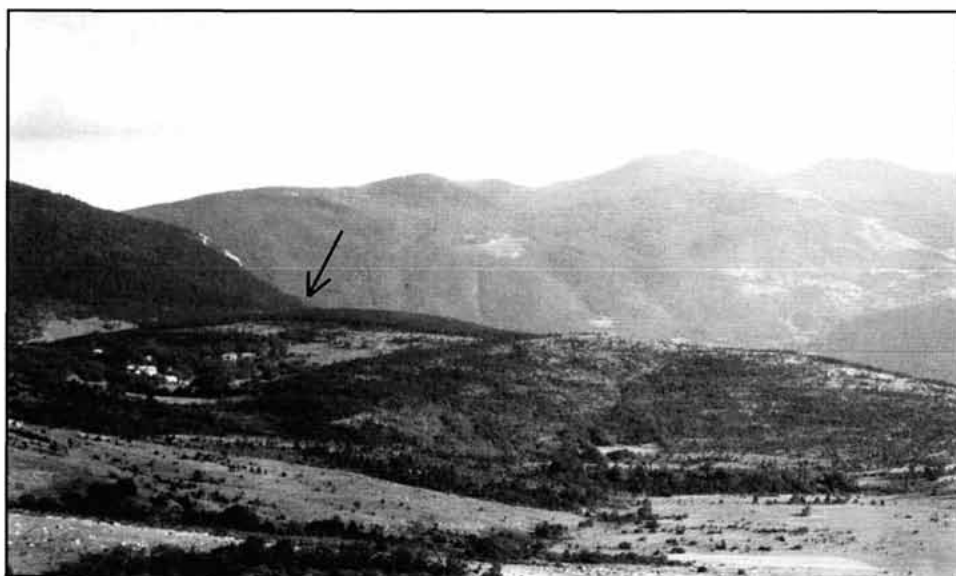
Sl. 7. Klaričevac, kuća s ogradama, stanje 1998.

Sl. 8. Klaričevac, desno od cestareve kuće mjesto gdje su pokopani hrvatski vojnici oko 10. 4. 1945.

9. Redine i lokva Likarevac kod Francikovca

S jugoistočne strane sela Francikovca, a desno od ceste prema Vratniku, nalazi se dominantno uzvišenje - glavica zvana Redine. Sam položaj dominira nad Senjskom dragom, gradom Senjom, Ošljim poljem i Francikovcem. Na tome mjestu, uključujući prijevoj Vratnik, brdo Veljun i Mali i Veliki Goljak, talijanski okupator u ljetu 1943. izgradio je sustav utvrđenja bunkera kao zaštitnicu "Jozefine", važne prometnice grada Senja, te komunikacija Senj - Novi i Senj - Karlobag - Zadar. Na Redinama je postavljena topovska baterija zaštićena sustavom tranšeja i bunkera. Danas je čitava glavica obrasla mladom borovom šumom, a talijanski su bunkeri urušeni. U prodoru prema Senju 8./9. travnja 1945. jedinice 12. brigade 26. dalmatinske divizije zaposjele su utvrđenje i prijevoj Vratnik i - ovladavši obroncima Senjskog bila i Trbušnjaka - do večeri se spustile do prvih linija obrane Senja. S desne strane prijevoja Vratnik prema Orlovcu, Francikovcu, Klarićevcu, Vrataruši i gore Veljunu, Krivome Putu, Alanu, a radi opkoljavanja i presijecanja odstupnice na crti Senj -

Slika 9. Zaselak Francikovac, pozadi kota - mjesto Redine, talijansko utvrđenje gdje su oko 9/10. 4. 1945. ubijeni hrvatski vojnici, koji su pokopani na Likarevcu (zapadno od Francikovca)

Novi, položaje su zaposjele jedinice 5. i 6. brigade 19. dalmatinske divizije. Pri zauzeću Vratnika - Senjske drage u kamenitim jarugama-škrapama sklonilo se oko 90 hrvatskih vojnika, pretežno Ličana, ali i domaćih vojnika. Njih su zbog njihove nesmotrenosti 9. travnja opkolili i zarobili partizani. Od zarobljenih izdvojili su šestoricu domaćih koji su bili preodjeveni u civilnu odjeću, i poslali ih u nedaleke Prokike, gdje su bili mobilizirani u JA. Preostala 84 hrvatska vojnika, povezana telefonskom žicom za ruke, doveli su u napušteno utvrđenje Redine, gdje su ih odreda mučili i zaklali. Među ubijenima bila su četvorica domaćih iz Klarićevca, Veljuna. Ubijeni su ostavljeni na Redinama; njih su kasnije mještani prevezli kolima na Likarevac, gdje su ih pokopali.

9. travnja bilo je sve gotovo; uvečer 10. travnja partizani su definitivno zauzeli Senj, preostale razbijene grupe hrvatskih vojnika probijale su se prema Klarićevcu, Vrataruši, Novome, ili na jug preko Senjskog bila na Sjeverni Velebit, gdje su još neko vrijeme pružale otpor partizanskim jedinicama ili se krile u šumama i dulibama očekujući da će se njihovi vratiti jer će "saveznici" zaratiti sa Sovjetskim Savezom. Na žalost, nade im se nisu ispunile. Preostale su "neprijatelje" partizani hvatali i ubijali tako da se mnogima nije saznalo za grobove.

10. Lokva Likarevac - groblje hrvatskih vojnika

Sjeverno od sela Francikovca, desno uz stari put što vodi prema Vrataruši i Krmpotama, u većem dolcu još od davnine uređena je velika lokva-bunar zvana Likarevac.²³ Prije II. svjetskog rata lokva je zapuštena i počinje

²³ Likarevac je ime za veliku i staru lokvu-bunar koja je bila uređena sa sjeverne strane mjesta Francikovca. Bila je izgrađena uz stari put koji je vodio od Krmpota, Šušnja, preko pašnjaka Šabovac, uz Francikovac prema Vratniku i dalje u unutrašnjost zemlje. Prema našem uvidu lokva je mogla biti izgrađena već u pretpovijesno doba, a upotrebljavala se tijekom rimskog doba i srednjega vijeka, pa od doseljenja Bunjevaca do pred II. svjetski rat, kada je zbog neodržavanja presušila i propala. Da bi se dobila tako velika i duboka lokva, dolac je s južne strane prezidan velikim i širokim suhozidom i ilovačom nabijenom između kamenja. Posebnim drvenim koritima voda je istjecala iz lokve i punila oveći bunar koji je služio za potrebe ljudi. Prije II. svjetskog rata s južne strane lokve izgrađena je velika seoska cisterna u koju se neko vrijeme kaptirala voda iz gornje lokve. Ime bunara lokve je Likarevac, a potječe odatle što je u njemu uvijek bilo svježe vode koja je bila ljekovita. Sa zapadne strane presušene lokve, malo poviše je mjesto gdje su nakon 10. travnja u više jama pokopana 84 hrvatska vojnika, ranije ubijena (zaklana) na obližnjim Redinama. Pred Domovinski rat odavde se odvozila zemlja za "oplemenjivanje" senjskih vrtova i parkova pa su tako dijelom raskopani i neki grobovi tih hrvatskih žrtava. Nakon 1990. intervencijom mještana prestala se iskorištavati zemlja na Likarevcu, a time je nestala i bojazan da bi preostali hrvatski mučenici mogli biti prekopani.

propuštati vodu tako da je i presušila. Oko 10./11. travnja netko je od vojske naredio seljacima da pakupe i kolima dovezu do Likarevca sve ubijene i da ih tu pokopaju. Pri pogrebu mještani su izdvojili domaće ljude, znanke i rođake, i sa strane ih ukopali, pa su kasnije mogli biti otkopani i preneseni na mjesno groblje u Krivi Put. Nakon pokopa u rijetkim prilikama žene i djevojke krišom su posjećivale grobište, na koje su polagale cvijeće i palile svijeće. Odavanje tajnog poštovanja ubijenima znali su remetiti neki "napredni", koji su znakove pijeteta razbacivali i prijetili ženama. O tajni ubijenih na Redinama, a pokopanih na Likarevcu, nije se iz straha pričalo, ali istina je ipak izašla na vidjelo.

Prije Domovinskog rata s Likarevca se izvozilo dosta zemlje za vrtove i parkove, pa se tada raskopalo dosta grobova. Bez obzira na odvoz zemlje, to je mjesto sada zaštićeno od daljnijega oskvrnuća, ali se treba dostojno obilježiti.

U okolici Francikovca, posebno niz dragu Bisernjakovicu što se spušta prema Senju, ima više mjesta gdje su pojedinačni grobovi hrvatskih vojnika. Tu na kraju Ošljeg polja niže prijevoja uz put neki nezgrapni partizan Musa ubio je mještanina Šojata zvanog Colaš.

11. Grob partizana u Francikovcu

Za vrijeme borbi na domak sela Francikovca oko 9. travnja 1945. poginula su tri borca iz sastava 5. brigade 19. dalmatinske divizije. Poginule partizane negdje 9./10. travnja pokopali su mještani uz rub šume na njivi Marijana Prpića Pere. Sjećanje na tri poginula dalmatinska Hrvata mještani su sačuvali u uspomeni i navode njihova imena: Luštica T. Slatki iz Preka, Stegić M. Leonard iz Tijesnog i Šime (Jurin) iz Preka.²⁴ Grob tih triju boraca pokriva trava zaborava, a uspravljani križ svjedoči da dolje pod ledinom počivaju pali Hrvati iz sjeverne Dalmacije.

12. Grob pod Stražbenicom u Podbilu

Sa zapadne strane crkve sv. Marije Snježne u Krivome Putu uzdigla se kamenita glavica, od davnine zvana Stražbenica ili Kalvarija. Nekada je brdo bilo krševito, bez vegetacije. Uoči II. svjetskog rata Stražbenica je pošumljena i danas je sva urasla u borovu šumu. Sa sjeverne strane, lijevo od groblja, vodi

Prema našim spoznajama groblje na Likarevcu najveće je hrvatsko groblje iz vremena II. svjetskog rata utvrđeno na području grada Senja pa zaslužuje da se u cijelosti zaštititi i dostojno obilježi.

²⁴ D. GRGUREVIĆ, 1964. Popis poginulih i umrlih boraca XIX. sjeverodalmatinske divizije, abecednim redom, 255-299.

stari put dolje prema Vrataruši i Šušnju. Odmah od raskrižja, otprilike 30 m nalijevo, uz urušenu ogradu branjevine nalazi se mali dočić - ogradica Krnotina. Negdje 9./10. travnja partizanske jedinice 5. brigade 19. dalmatinske divizije zauzele su Krivi Put, Podbilo, Alan, i spustile se gotovo do ceste na obali. U tim borbama oko Krivoga Puta partizani su zarobili desetak hrvatskih vojnika, među kojima su navodno bila i tri domaća momka. Sve zarobljene, ruku vezanih žicom, partizani su doveli do Krnotine ograde. Pripremajući se za strijeljanje, jedan od uhićenih, malo prisebniji (Brinjak?) odvezao se i iskoristivši iznenađenje dao se u bijeg, vješto se skrivajući uz stijene i u šumi. Iznenađeni su partizani za njim pucali, ali bez uspjeha, hrabri Brinjak (?) našao je zaštitu u šumi Alijina bila. Ostale vezane, njih devet, partizani su postrjeljali i ostavili ih da leže u ogradici. Nedugo nakon izvršenja zločina mještanima je naloženo da ubijene zakopaju u dočiću gdje i danas leže. Mjesto stradanja nije obilježeno.

13. Grob domobrana uz Pentinu ogradu

Oko 200 m istočno od kuće Krmpotić Mirka Tabana u Donjem Veljunu, a desetak metara pod cestom prema Vratniku uz suhozid ograde Krmpotić Mile Marije Pentine nalazi se mjesto gdje su oko 10. travnja pokopana dva hrvatska domobrana. Uz njihov grob raste bor. Mještani navode da su ubijeni rodom Ličani, jedan da je prezimena Došen. Grobni humak pokriva trava, a čitav obronak mlada borova šuma.

14. Grobovi u Vučkovoju njivi u Donjem Veljunu

Od kuće M. Krmpotića Tabana (Donji Veljun), oko 300 m cestom prema Vratniku dolazi se do malog zavoja poviše kojega se pod mladom bukovom šumom nalazi mjesto Vučkove njive. Tu su dvije manje ograde. U donjoj su mještani nekada ukapali uginulu stoku, a gornju ogradu podignuli su mještani jer su u njoj pokopali desetak (a moguće i više) ustaša i domobrana, uglavnom Ličana koji su tu poginuli u borbi ili su bili zarobljeni i ubijeni oko 9./10. travnja. Nakon toga tragičnoga dana mještani Veljuna skupili su se i na ovome mjestu pokopali ubijene hrvatske vojnike. S desne strane toga skupnoga groba, a unutar kamene ograde, nalazio se grob Krmpotić Jure Ivce Brnde. On je kao pripadnik hrvatske vojske zarobljen i slučajno je ostao živ, ali je 1945. pronađen i poslan na odsluženje tzv. redovnoga roka u JA. Nije se mogao pomiriti da služi jugoarmiju, pobjegao je iz vojarne i skriveno došao do kuće. Za njega je saznala Ozna, koja je s Knojem postavila zasjedu. Nakon puškaranja, a da ne padne živ u ruke partizana, izvršio je samoubojstvo.

Njegova sestra Krmpotić Jure Katica pokopala ga je do groba Ličana. Uz grob je zasadila bor, koji i danas raste i označuje mjesto Ivičina groba, a gdje počivaju i spomenuti suborci. Ivicu je kasnije sestra Katica prenijela u mjesno groblje u Krivi Put.

15. Grobovi u Gornjem Veljunu

Na području Gornjega Veljuna ima više mjesta na kojima su pokopani hrvatski vojnici koji su bili okrutno mučeni i ubijeni, i to na ovim mjestima:

- Sa sjeverne strane kuće Krmpotić Milana Migece preko Gaja iza kuće Zore Krmpotić Milićeve Vranjine navodno je mučen i pečen na vatri jedan hrvatski vojnik. Tu u blizini na njivi Lupavac pokopana su tri ustaše. Iza kuće Krmpotić na mjestu Buljma ubijen je i pokopan jedan ustaša.
- Sjeverno od kuće Migece iza mjesta Babinke nalazi se lokva Ruica, gdje je također mučen jedan hrvatski vojnik koji je tamo i pokopan.

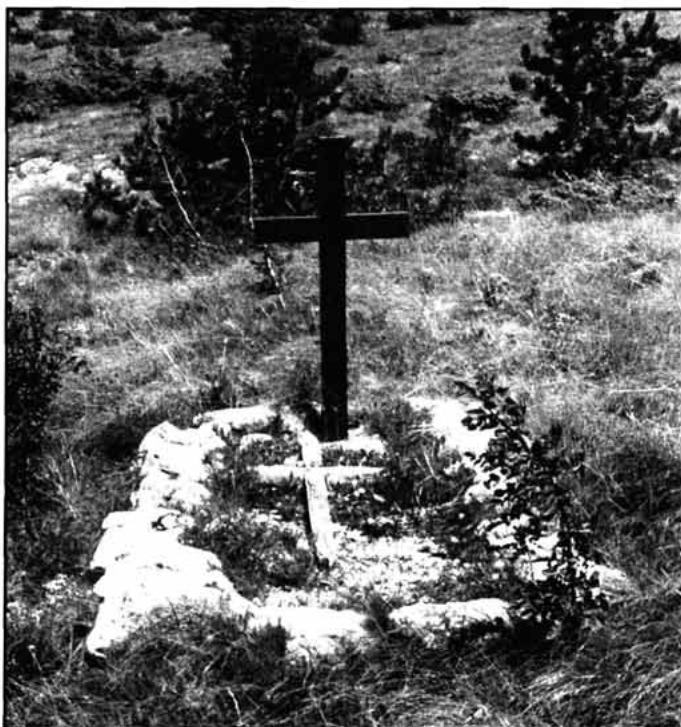
Na sjeverozapadnim prostorima od Klarićevca prema Vrataruši i Šušnju vodile su se žestoke borbe između partizana 5. i 6. brigade i njemačko-hrvatskih postrojbi koje su se povlačile od 8. do 10. travnja 1945. Kako izvješćuju štabovi spomenutih brigada, u borbama je bilo vrlo mnogo poginulih, što se na terenu ne može sa sigurnošću provjeriti. Slijedom istraživanja na tome području utvrdili smo grobna mjesta:

16. Grob vojnika na Kosovoj Buljmi

Od zaseoka Kosova Buljma uz stari put za Šušanj, stotinjak metara s desne strane, nalazi se osamljeni grob bezimenoga vojnika Ličanina koji je zaostao u povlačenju i na kojega je naišla partizanska ophodnja. Nakon žestoke pucnjave, kada je vidio da mu ponestaje municije, opkoljen, da ne padne u ruke neprijatelja, oduzeo si je mladi život. Na mjestu pogibije mještani Kosove Buljme su ga pokopali, ogradili grob kamenjem i na vrh postavili križ. U minulom vremenu katkad su grob posjećivale žene planinke i na njega su polagale cvijeće i palile svijeće. Danas je na grobu novi veliki drveni križ, vidi se da ga povremeno obilaze prolaznici i na njega stavljaju planinsko cvijeće.

17. Grob u borovini Batinovica

Na krajnjem zapadnom dijelu planinskog pašnjaka Šabovac nasuprot raskrižju, lijevo prema Vrataruši i desno prema Sušnju, nalazi se borova branjevina Batinovica. S istočne strane suhozida prolazi stari put prema

Sl. 10. Grob hrvatskog vojnika poginulog uz cestu prema Šušnju
poviše Kosove Buljme oko 10. 4. 1945.

Podbilu. S lijeve strane u branjevini vidi se tzv. Paculina ograda, a odatle četrdesetak metara na istok nalazi se grob neznanoga hrvatskog vojnika koji je bio teško ranjen oko 9. travnja 1945. i ostavljen u šipražju branjevine. Nakon više dana, žedan vode preminuo je u mukama. Prema plavoj odori zaključili su mještani da je to bio pripadnik hrvatske Plave divizije. Kada su ga pokapali, u njega su našli papir iz kojega su neki zaključili da je rodom od Jezerana, a drugi da je bio od Prozora kod Otočca.

18. Grob na Pleči ponad Vrataruše

S istočne strane sela Vrataruše uzdiže se glavica Pleče, koja je 1925. ograđena suhozidom i zasađena borovima. Na vrhu glavice, više na zapadnu

stranu prema Kozici, mjesto je gdje je partizanska zasjeda oko 10. travnja 1945. ubila dva hrvatska vojnika. Uz prvoga, koji je bio odjeven u civilnu odjeću, mještani su pronašli neki papir iz kojega se saznaje da je bio cestar oko Gospića. Drugi je bio u odori, teško ranjen, i da ne padne u ruke partizanima, oduzeo si je bombom život. Obojica su pripadala nekoj ličkoj jedinici iz koje su zaostali i tako na Pleči naišli na partizansku ophodnju koja je tim krajem krstarila i čistila teren od "neprijatelja".

19. Grob uz Matešinu ogradu

Idući iz Klarićevca prema Vrataruši, stara cesta prolazi zapadnim obronkom vrha Zagreben sve do raskrižja. Odavde jedan put vodi desno uvalom pokraj Lukšinih kuća do ceste na Šabovcu. Lijevo dolje pod starim je putem Matešina dražica, ograđena suhozidom. S istočne strane, gdje suhozid čini ugao, nalazi se grob u kojem je pokopano oko pet hrvatskih vojnika. Njih su mještani skupili u okolici i pod nadzorom vojske tu pokopali nakon 10. travnja 1945. Dvojica ubijenih navodno su bili odjeveni u civilnu odjeću, a trojica u vojne odore. Danas je prilaz do groba otežan jer je sav obronak - ranije pašnjak - obrastao u mladu borovu šumu. Položaj groba nije vidno označen.

20. Partizanski grob uz Lukšine kuće

Sjevernim obronkom Oštre glavice (k. 692) cesta ravno vodi prema Šušnju, a lijevo skreće za Vratarušu. S desne strane uvale u docu su urušene tzv. Lukšine kuće, stanovi obitelji Tomljanović Jure i Jakova. Sjeverno od kuće mali je dolac, zemlja Paculina i Lukšina. Na tom širem području izjutra 9. travnja 1945. došlo je do borbi u kojima je poginulo desetak partizanskih boraca. Sve poginule mještani su po zapovijedi vojske sakupili i tu u dolcu pokopali u zajednički grob. Navodno su svi poginuli ekshumirani i odvezeni kućama u Dalmaciju, gdje su pokopani na mjesnim grobljima. Ima i druga priča da svi poginuli partizani leže i danas na istome mjestu gdje su pokopani 10. travnja 1945.

Prema objavljenoj građi, 9. (odnosno 10.) travnja 1945. partizanske jedinice 12. brigade 26. divizije IV. JA u cijelosti su zauzele grad Senj i čitavu senjsku okolicu. Odmah i po planu osnovana je narodna vlast, a uz nju organi "prijekoga" civilnog i vojnog suda te specijalna i nemilosrdna policija Ozne. Ti organi započeli su čišćenjem grada i okolice od ostataka neprijateljske vojske i simpatizera okupatora, neprijatelja nove narodne vlasti i komunističkog poretka. Sjedište policije bilo je u zgradi zvanj Plava vila, nacionaliziranoj

kući bivšega ministra dr. Ivana Krajača.²⁵ Za ono vrijeme Plava vila (nazvana tako po plavo obojnim prozorima) bila je jedna od luksuznijih i komfornih zgrada u tadašnjem Hrvatskom primorju. U prizemlju vile bile su uređene podrumske prostorije i spremišta, a uz more brodski hangar - spremište za ministrov veliki motorni čamac. Dakle, čitava zgrada, a posebno podrumski prostori i hangar, bili su idealni za osnovani zatvor - "isljedni" centar, ali i za udoban smještaj represivnog osoblja i straže. Sve je to bilo puno uhićenih i zarobljenih, pretežno civila, ali bilo je nešto i hrvatskih vojnika, a uz njih žena i djevojaka iz grada i sela. Ovdje se sudilo, neki su imali sreću i vratili se svojim kućama, ali mnogi osuđeni na smrt u etapama i grupama u sumrak ili ranom zorom sprovedeni su cestom smrti prema III. dragi (Streljana), Pijavici, Svetoj Jeleni, Bunici, Sibinju i Kozici, gdje su pod cestom ili podalje u "šimpragu" strijeljani, ubijani i zakapani. Neke su iz Plave vile odvodili na daljnja ispitivanja u Sušak - Rijeku, odakle su se rijetki vraćali u Senj svojim kućama. Neki su tragično završavali noću, odvoženi u čamcu i utapani s kamenom oko vrata u moru pod I. dragom ili na pučini prema otoku Zecu. Sličnih slučajeva, **a**ti dakako mnogo manje, bilo je u zatvoru u Svetome Jurju. Za dio uhićenih i osuđenih u Plavoj vili sačuvane su autentične presude izrečene "u ime naroda", koje su nakon izvršenja smrtnih presuda donosili Vojni sudovi u Ogulinu, Gospiću, a neke potvrde o osuđenima kao neprijateljima "naroda" izdavali su mjesni gradski ili kotarski NOO-i u Senju. Ali o većini nestalih nema nikakva pismena spomena, ostala su samo sjećanja njihovih najbližih i slutnje kako su nestali negdje uz cestu bez povratka, od Plave vile do Kozice.

²⁵ Dr. Ivan Krajač, sin Franje, rodio se 15. studenoga 1877. u Senju. Bio je ugledan advokat i javni bilježnik u Jastrebarskom. Istaknuti je gospodarski pisac i zaslužan promicatelj hrvatskoga planinarstva, osobito planine Velebita. Od 1925. do 1927. bio je ministar trgovine i industrije u vladi Kraljevine SHS-a, a tada daje ostavku na časnu funkciju. Oko 1925. na tadašnjoj periferiji grada Senja, u predjelu Mundaričevac (I. Draga), izgradio je veliku ladanjsku kuću - vilu koja je imala stolariju u plavu obojenu, pa odatle naziv Plava vila. Od 1927. u vili je najradije boravio ministar Krajač, razmišljajući o gospodarskom napretku grada Senja i šire okolice, te osobito kako smanjiti potkrađanje - pljačku Hrvatske, koju je sustavno i perfidno provodila vlada Kraljevine SHS-a. Uz neke druge razloge, to je bio glavni razlog da se Krajač sredinom svibnja 1945. uputi u koloni hrvatskih izbjeglica prema Sloveniji. Nestao je negdje oko Bleiburga oko 20. svibnja 1945., kako je to zapisano u Knjizi rođenih i umrlih grada Senja. Dolaskom partizana u Senj 10. travnja 1945. u Krajačevoj vili smjestila se Ozna, zloglasna partizanska policija. Zgrada je devastirana, a čuve-na ministrova biblioteka i fototeka osobito vrijednih negativna Velebita završile su u moru ili na vatri.

Čitava je zgrada devastirana, osobito namještaj i interier kojemu nije bilo nadaleko premea. U gornjim prostorima I. kata šepurili su se "isljednici" i provodili "isljedništvo". Prizemne prostorije i hangar uz more bili su ispunjeni uznicima, od kojih su mnogi završili u moru ili "šimpragu" poviše ceste prema Novome. To je samo detalj istine o "plavoj", zapravo "crvenoj", ali krvavoj "vili", koja je danas zbog nemara pretvorena u ruševinu.

21. Strijeljani u Svetoj Jeleni

Prema sjećanju očevidaca koji su jednog poslijepodneva napasali svoja stada ovaca i koza na obroncima glavice Kres (pašnjak između Pijavice i Svete Jelene) poviše kapelice svetoga Josipa, starom cestom od Senja dolazila je mala kolona 10 - 15 stasitih hrvatskih vojnika, legionara, povezanih ruku, koje su ispred sebe sprovodile tri partizanke odjevene u rajterice, engleske vindjakne i s naherenim trorogim kapama na glavi. Na grudima su držale šmajsera (automate). Kada su došle do zavoja koji vodi za zaselak Svetu Jelenu, grubo su otjerale male pastirice. One su se udaljile prema obližnjim kućama. Kolonu hrvatskih vojnika partizanke su odvele puteljkom do morske uvale nedaleko od zidina crkve i samostana svete Jelene. Odjednom "čule smo štektanje šmajsera. Bilo nam je jasno što se dogodilo dolje pokraj mora, dolje na plaži ostali su ležati ubijeni mladići". Nedugo nakon toga došla je naredba da okolni ljudi dolje pokopaju ubijene. Poviše plaže iskopana je jama u koju su položena tijela ubijenih, a navodno zbog preventive poliveni su vapnom i zatrpani pijeskom i kamenjem. Kasnije se znalo "pričati" da je nemirno more diglo šljunak i da se na plaži može naići na ljudske kosti, koje su navodno pripadale redovnicima koji su se tu pokapali tijekom srednjega vijeka. Ali danas znamo da je istina drukčija.

22. Grobovi hrvatskih vojnika na Cupini

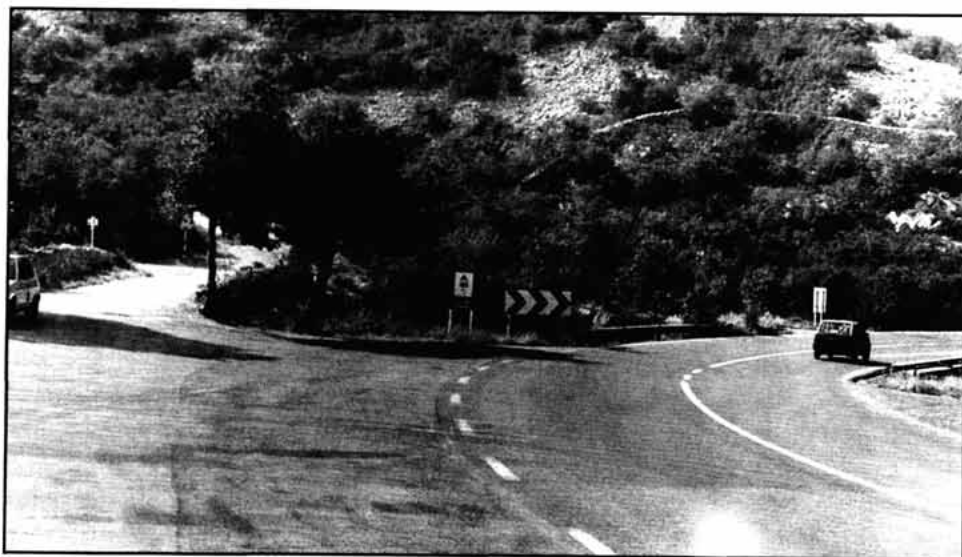
Oko 10 km uz cestu prema Novome s gornje strane nalaze se kuće zaseoka Cupina (Sovina Draga). S morske strane pod cestom su ograde starih vrtova, lijehe škrte zemlje na kojima je danas uređen kamp "Kijac". S gornje strane ceste nalazila se tzv. Tojina kuća na mjestu koje je danas uređena gostionica "Kijac". Ispred kuće prolazila je stara Vukasovićeve cesta, koja se 1955. našla pod Jadranskom magistralom. Tu negdje u blizini kuće navodno je oko 9./10. travnja zakopano oko 9 do 12 hrvatskih vojnika za koje se pretpostavlja da su poginuli u borbama pri povlačenju iz Senja prema Novome. Odnosno, postoji još svjedočanstvo jedne Senjkinje koja se tu poviše ceste sklonila kod svoje bake. Ona je vidjela da su tu negdje bliže moru partizani ubijali hrvatske vojnike, koje su zatim polili benzinom i zapalili. U svakom slučaju, na Cupini su ubijeni hrvatski vojnici koji i danas počivaju na tome mjestu, a preko njihova groba prelazi Jadranska magistrala.

23. Grobnica hrvatskih vojnika u Sibinju

S istočne strane ceste prema Novome nad Vodnom dragom smjestilo se više zaselaka: Sibinj, Murve, Klenova Kosa, Sove, a uz more crkvice sv. Ilije s

Sl. 11. Zaseok Sibinj uz cestu prema Novome, mjesto pogibije i pokapanja hrvatskih vojnika 9/10. 4. 1945.

Sl. 12. Sibinj, mjesto pod mostom gdje su pokopani hrvatski vojnici 10/11. 4. 1945.

mjesnim grobljem. Bliže moru stara Vukasovićeve cesta zavija i prelazi kamenim mostom korito povremene bujice "Vodne". Most je oko 1785. majstorski izveden i jedan je od značajnijih spomenika naše stare cestogradnje i prvih cesta u Hrvatskom primorju. Prešavši most, s desne strane ceste uz cisternu bila je izgrađena mala kapelica posvećena sv. Josipu, ali je na žalost zadnjih godina do temelja porušena. Odmah ispod mosta, prema izjavama svjedoka, uz korito bujice mještani su po nalogu vlasti iskopali jamu u koju su pokopali oko 25 do 37 hrvatskih vojnika koji su pali na tome prostoru pri povlačenju od 8. do 10. travnja 1945.

24. Strijeljani Senjani na Kozici 1945.

Nakon 10. travnja 1945. u Senju je uhićena veća grupa Senjana i stanovnika okolice. Uhićeni su zatvoreni u Plavoj vili, gdje su bili podvrgnuti "isljedničkom" postupku i najvećim dijelom osuđeni na smrt ili zatvorske kazne. Negdje nakon 20. travnja, uoči dana svetoga Jurja grupa osuđenih, povezanih žicom, sprovedena je cestom do Kozice i onda desno stazom gore iza ograda u "šimpragu", gdje su mučki ubijeni, poliveni benzinom i zapaljeni. Nisu pokopani u grobnu jamu, već se na njih nabacalo granje i urušilo ogradni zid. Koliko je ovdje građana Senja ubijeno, nitko ne zna. Prema izvodima iz "presuda" Komande Ogulinskoga vojnog suda od 6. 11. 1945. vidi se da je ovdje ubijeno najmanje 12 - 15 građana Senja i okolice. Nalazi li se u Gornjoj Kozici još takvih mjesta na kojima su izvršeni zločini, za sada je teško odgovoriti, ali moguće je. O ubijenima na Kozici opširnije je pisano u *Senjskom zborniku* 24/1997.

Je li uz cestu od Senja do Novoga i cestu od Vratnika preko Francikovca, Šabovca, Šušnja, Bile do Novoga bilo još poginulih i ubijenih hrvatsko-njemačkih vojnika i civila, nismo do sada mogli saznati. Prema našim spoznajama nakon 10. travnja 1945. narodna je vlast naredila nekim muškarcima iz Senja i sela uz spomenute ceste, svrstanim u manje grupe, da obilaze teren i skupljaju sve ubijene (poginule) i da ih pokopaju na određenim mjestima kako se to odredi. Služeći se tim spoznajama i razumijevanjem još živućih svjedoka, evidentirali smo mjesta na kojima su pokopani hrvatski vojnici i civili, ali i partizani pripadnici 19. i 26. dalmatinske divizije NOV-a Hrvatske. Prema našem računanju na području bivše općine Krivi Put u spomenutim grobovima pokopano je između 286 i 302 hrvatska vojnika, među koje je uračunato 77 partizanskih boraca, također Hrvata. Ali ima još jedna dokumentacijski neprovjerena vijest, izjava jedne žene kojoj je znanac, jedan od onih što su skupljali i pokopali mrtve, kazao da su oni pokopali oko 600

Sl. 13. Kolona zarobljenih hrvatsko-njemačkih vojnika na putu iz Senja
(Mitnica, oko 10/11. travnja 1945) prema Lici

ubijenih na tim prostorima. Taj se broj čini prevelikim, ali moguće je da je istinit. U službenim izvješćima za to zaduženih osoba iz sastava 12. brigade 26. divizije²⁶ navode se strahoviti gubitci na strani neprijateljske vojske, 292. Plave legionarske i 11. ustaško-domobranske ličke divizije, te prisutnih njemačkih postrojbi. Navodi se da je u borbama za oslobođenje Senja i šire okolice nestalo (poginulo-ubijeno) oko 1765, a zarobljeno 2119 neprijateljskih vojnika i časnika. Čini mi se da ti brojevi ne odgovaraju istini i da imaju izrazito propagandno značenje. U istom prilogu slijedi da je u tim borbama poginulo 249, a zarobljeno oko 456 hrvatsko-njemačkih neprijateljskih vojnika i časnika. Ti brojevi bliži su istini i što se tiče ubijenih - nestalih poklapaju se s podacima do kojih smo mi došli ovim istraživanjima. Kako bilo da bilo, prava se istina nikada neće saznati, podaci će uvijek biti aproksimativni. U svakom slučaju, to su sve hrvatske žrtve, jer se pod motom "za slobodu Hrvatske" i ovaj put ginulo za tuđe interese, a danak je platio hrvatski narod. I sada se postavlja pitanje

²⁶ D. GRGUREVIĆ, 1964, 250-251, gdje se nalaze ti proturječni podaci o ubijenima i zarobljenima neprijateljskim vojnicima i časnicima.

kada i kako da se u interesu istine i pomirbe obilježe sva ta mjesta stradavanja, svi ti bezimena grobovi, sva ona mjesta na kojima počivaju tjelesni ostaci mladih Hrvata, ratnika ponajviše naših Dalmatinaca, Ličana i Primoraca-Bunjevaca. I na kraju, ovaj prilog napisan je njima u spomen i slavu.

Bilješka:

U ovoj prigodi posebnu zahvalnost izričem na informacijama i susretljivosti brojnim suradnicima i ispitanim sugrađanima, među kojima ističem dr. Mihaela Sobolevskog, znanstvenog savjetnika Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, Tomljanović Marka Petra Pešu, Tomljanović Darka Jose Paculu, Samaržiju Milana Zelu, Šojat Drage Mladena i Tomljanović Mile Ivana iz Senja, kao i niže navedene suradnike, bez čije pomoći ne bih mogao obraditi ovu raspravu. Suradnici za područje stare općine Krivi Put navedeni su abecednim redom. Ova će se istraživanja nastaviti ukoliko mjerodavni osiguraju barem skromnu novčanu potporu. Slijede imena i prezimena suradnika:

Bačić-Lopac Ana Seka, Senj
Biondić Vlade V., Stolac
Glavičić Stjepana Ante Zec, Senj
Glavičić-Dokmanić Milka, Kanada
Jurčenko-Špalj Rajka, Sv. Juraj
Krmpotić Milana Migeć, G. Veljun
Krmpotić Kata Milčić, Senj
Krmpotić Jure Mirko Taban, D. Veljun
Krmpotić Slave Ivan Šoporin, Šojatski dolac
Krmpotić Marijan Švabo, Senj
Legac Vinka Vlade Suri, Senj
Legčević-Samaržija Pave Josipa, Bjelovar
Lokmer Jure, Rijeka
Lopac Mićo, Kaluđerovci, S. Draga
Matijević-Krmpotić Marica, Senj
Matičić-Anić Nada, Senj
Menengelo-Vukelić Đurđa, Rijeka
Mandekić Jure Tome Toće, Rijeka

Nerat-Katalinić Branka, Senj
Ortile Orlando, Rijeka
Olivieri Vlade Judita, Zagreb
Pavelić-Krmpotić Mirena, Senj
Pavelić Marko Zekić, Podbilo
Petronio Ivana Karma, Senj
Prpić Vlade Mojzer, Zagreb
Prpić Marijana Petar, Francikovac
Prpić Stjepana Ive Brkac, Senj
Prpić Mihovila Milan, Klarićevac
Prpić Lovre Miro, Žilica, Senj
Prpić Julka Tomislav, Senj
Prpić Antona Mara Šimac, Senj
Prpić Mare (Stipe), Senj
Prpić Marijan, Pijavica
Prpić Joso Pive, Senj
Papić Josipa Tomislav, Zagreb
Slanec Ivan, Senj

Samaržija Milan Zele, Senj	Tomljanović Milana Ive Puljiz, Senj
Šojat Jose Milan Colaš, Francikovac	Tomljanović Marka Petar Pešo, Senj
Šojat Drage Mladen, Francikovac	Tomljanović Mičo Nožica, Senj
Šojat Vlade Pavić, Senj	Tomljanović Jose Darko Pacula, Senj
Šojat Antona Krešo Pešota, Senj	Tomljanović Jure Milan Dada, Senj
Šojat Ive, Senj	Tomljanović-Rukavina Helena, Senj
Šojat Pere Baraba, Francikovac	Tomljanović Štefa Ampulica, Sibinj
Šolić-Načeta Zora, Senj	Tomljanović Martina Drago Roka, Senj
Šimatić-Tomljenović Marija, Zagreb	Tomljanović-Prpić Marija, Senj
Tomljanović Mica Kartačeva, Senj	Tomljanović Marka Tomo Sova, Senj
Tomljanović Mile Miš, Senj	Tomljanović Vinka (ž. Tome), Senj
Tomljanović Šime Mihovil Šimajica, Senj	Vukelić Mirko Bele, Senj
Tomljanović Mile Ive Zekan, Senj	Vukelić Ive Mrce, Senj
Tomljanović Ana Bajina, Senj	

Literatura:

- Nikola ANIĆ, *Povijest Dvanaeste dalmatinske brigade*, Supetar na Braču, 1984.
- Radule BUTOROVIĆ, *Sušak i Rijeka u NOB-u*, Rijeka, 1975.
- Marijana ČORIĆ, Srećko Balen Pedula, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 136-138.
- Antun GIRON, Oslobođenje Senja i okolice 1945., *Senjski zbornik*, 7, Senj, 1976-79, 245-250.
- Ante GLAVIČIĆ, Sjećanja u kamen uklesana, II. Spomenici NOB-e u senjskoj okolici, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 363-372.
- Ante GLAVIČIĆ, Žrtve partizanskog bezumlja i zločina iz Senja i okolice, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1994, 291-304.
- Ante GLAVIČIĆ, Jugokomunističke presude Senjanima na insceniranom sudskom procesu Senj-Rijeka 1948.-1949., *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 349-368.
- Ante GLAVIČIĆ, Strijeljani Senjani 22. travnja 1945. u Gornjoj Kozici, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 259-280.
- Dragutin GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjeverodalmatinska divizija*, Zagreb, 1964.
- Vladimir KNIFIĆ, Kotarski komitet KPH-e Senj od osnivanja do početka 1944., *Senjski zbornik*, 7, Senj, 1976-79, 155-172.
- Karel LEVIČNIK, Oslobođenje grada Senja i okolice u aprilu 1945., *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967-68, 176-189.
- Kazimir PRIBILOVIĆ, Pomorski saobraćaj u Hrvatskom primorju od osnivanja II. POS-a do kraja 1943, *Senjski zbornik* 5, Senj, 1973, 355-366.
- Kazimir PRIBILOVIĆ, Senj - baza II. pomorskog obalnog sektora mornarice NOVJ, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 351-362.

DIE STELLEN DES UMKOMMENS UND DER BEGRABUNG VON DEN SOLDATEN
UND BUERGERN IM ZWEITEN WELTKRIEG AUF DEM GEBIET DER GEMEINDE
KRIVI PUT, BEZIRK SENJ

Zusammenfassung

Der Autor dieses Artikels gibt eine Darstellung der militaerischen und politischen Umstaende im Laufe des zweiten Weltkriegs auf dem weiteren Gebiet von Senj. Nach den Daten und auf Grund der gesammelten Aussagen vieler Befragten, zaehlt der Autor zwanzig Stellen auf, wo die Soldaten verschiedener kroatischer Formationen oder unschuldige Buerger gefallen waren oder oefters ermordert wurden. Im Kriegssturm auf diesem Gebiet war das Leben etwa dreihundert Menschen gewaltsam unterbrochen worden, und sie wurden hier in einzelnen Graebnern (oder in Massgraebnern) (z. B. in Likarevac) gegraben. Es ist ersichtlich, dass die groesste Zahl der Verunglueckten im Laufe des Aprils und Mais zum Tode gekommen war. Ein Teil dieser Leute fiel in Kaempfen um den 9./10. April, als die Partisanen-Formationen die Verteidigung der Domobrane und Ustaschen durchgebrochen und das weitere Gebiet von Senj beherrscht hatten. Die meisten von diesen Soldaten und Buergern wurden getoetet (einige sogar grausam), ohne Gericht oder nach schnellen und montierten Prozessen.

THE PLACES OF PERISHING AND BURIAL OF SOLDIERS AND CIVILIANS DURING
THE SECOND WORLD WAR IN THE COMMUNE KRIVI PUT, THE COUNTY OF SENJ

Summary

The author describes military and political conditions during the Second World War in the wider region of Senj. In accordance with gathered pieces of information, based on statements made by numerous examinees, the author lists and displays some twenty places where soldiers of various Croatian formations and innocent civilians, who happened to come accross, died (fairly often they were killed) and were buried. The lives of some three hundred people were violently interrupted and buried either in single or mass graves (e.g. 84 people at Likrovac) in the war storms in those places. It goes without saying that the number of deaths was the biggest in the course of April/May 1945. One part of them died in actions around 9/10 April when partisan formations, by fighting through the defense of Ustashes and Domobrans, gained complete control of the wider region of Senj. But, the greatest number was simply killed by shooting, some of them very brutally, without any legal proceedings or by a prompt and trumped-up proceedings.